

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

פרשת קדשים ויום השואה, תשס"ח
מספר 754מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

מצוות הלב

הרבה מצוות שבין אדם לחברו מופיעות בפרשתנו. הידועה שבהם היא: "לא תקם ולא תטר את בני עמך ואהבת לרעך כמוך" (ויקרא רבה [מרגליות] פרשה כד):

תני ר' חייא מלמד שפרשה זו נאמרה בהקהל. ומפני מה נאמרה בהקהל? מפני שרוב גופי תורה תלויין בה. ר' לוי אמר מפני שעשרת הדיברות כלולין בתוכה... לא תחמד וכת' הכא ואהבת לרעך כמוך. לדברי ר' לוי, מצוות אהבת הרע מקבילה לדיבר 'לא תחמד' שבעשרת הדיברות, וממנה נגזרות מצוות אחרות שבין אדם לחברו ('כלי יקר' על אתר):

ודיבור 'לא תחמד' כולל כל חמשה דברות אחרונות, והוא כנגד 'ואהבת לרעך כמוך', כי שניהם כוללים כל המצוות שבין אדם לחברו.

נתמקד תחילה ברישא של הפסוק, באיסור הנקימה והנטירה. ידועה ההגדרה של הנקימה ושל הנטירה שרשי מביא בפרושו על-פי הנאמר ב'תורת כהנים' ד, ח:

לא תקם – אמר לו השאילני מגלך. אמר לו לאו. למחר אמר לו השאילני קרדומך. אמר לו איני משאילך כדרך שלא השאלתני, זו היא נקימה. ואיזו היא נטירה, אמר לו השאילני קרדומך. אמר לו לאו. למחר אמר לו השאילני מגלך. אמר לו הא לך ואיני כמותך, שלא השאלתני. זו היא נטירה, שנוטר האיבה בלבו אף על פי שאינו נוקם.

רשב"ם מדייק בדברי רש"י סבו ומסביר: "לא תקום – לגמול לו רעה תחת רעה: ולא תטור – אפילו בלבבך, אלא עבור על מידותיך".

מדבריהם למדים שאיסור הנקימה והנטירה מקורו בלב האדם המסמל את מקור הרגש (כשם שהראש הינו מקור המחשבה ומקור המוסר בכליות). ראב"ע סיווג את המצוות וכינה את המצוות שבפסוקנו "מצוות הלב" (שמות [הפירוש הארוך] כ: א):

וכל המצוות על ג' דרכים (נ"א דברים), האחת מצוות הלב, והב' מצוות הלשון, והג' מצוות עשה. ומצוות הלב על שני דרכים, מצוות עשה ומצוות לא תעשה. והנה מצוות עשה 'ואהבת את ה' א-להיך' (דב' יא: א) ולדבקה בו, ו'ליראה את השם הנכבד' (שם כח: נח), ואהבת לרעך כמוך (ויק' יט: יח). ומצוות לא תעשה לא תשנא את אחיך בלבבך, ולא תקום ולא תטור (שם) ... ומצוות הלב הם העקרנים הנכבדים על כולם.

ייתכן שראב"ע התכוון בסיום דבריו להציף את הקושי הרב בקיום מצוות הלב. הקושי נובע בעיקר מן הפנייה לריסון הרגש הטבעי היסודי באדם. כשם שמוכן מאליו שכפיות טובה, אי-הכרת הטוב או גמילת רעה תחת טובה הן צורות התנהגות פסולות מעיקרן, כך קשה להבין כיצד אפשר לצוות על אדם לא לגמול רעה לאדם שהרע עמו, ויתרה מזה, לא לנטור לו איבה בלב, ולפי הסיפא של הפסוק אף לאהוב אותו! כדברי רמח"ל ('מסילת ישרים', פרק יא [בפרטי מדת הנקיות]):

גם השנאה והנקימה – קשה מאד לשימלט ממנה... כי האדם מרגיש מאד בעלבונותיו ומצטער צער גדול, והנקמה לו מתוקה מדבש, כי היא מנוחתו לבדה. על כן לכשיהיה בכחו לעזוב מה שטבעו מכריח אותו ויעבור על מדותיו ולא ישנא מי שהעיר בו השנאה, ולא יקם ממנו בהזדמן לו שיוכל להנקם, ולא יטור לו, אלא את הכל ישכח ויסיר מלבו כאילו לא היה – חזק ואמיץ הוא! והוא קל רק למלאכי-השרת שאין ביניהם המידות הללו, לא אל שוכני בתי חומר אשר בעפר יסודם.

מדבריו אתה למד שאפשר לראות במצוות אלו דרישה של התעלות מוסרית המביאה את האדם לדרגה על-אנושית, כדברי רש"י הירש:

פסוק זה דורש מן הנפגע לקיים את הקשה ביותר: אפילו לא הועיל בתוכחתו, אסור לו להתנקם; גדולה מזו, עליו למחוק מליבו את זכר העוול שנעשה לו; כל זאת – אפילו האחר לא עשה דבר לפייסו. לחיזוק המצווה מזכירים לנפגע, מי הוא שפגע בו: הפוגע הוא אחד מבני עמו; ולפיכך: 'לא-תקם ולא-תטר את בני עמך'... ועתה ה' מבקש לשלוט גם ברגשותינו; משום כך אסר לנו נקימה ונטירה; וכך נתחייבנו להביא קרבן הכניעה הקשה ביותר: עלינו לשעבד את רגשותינו לרצון ה' – ולהעביר מליבנו כל רגש נקימה ונטירה.

מכאן נבין את ההשוואה של ר' לוי בין מצוות אהבת הרע לדיבר 'לא תחמד': מקור שניהם בלב האדם, ואת המתרחש בו קשה לרסן ולשעבד למחשבה. דהיינו, גם אם הבין האדם את חשיבות המצווה, הרי הוא מתקשה בקיומה, וכשם שהוא מתקשה בריסון חמדת הלב, כך צריך הוא לגייס תעצומות נפש רבות לדיכוי רגש הנקימה או הנטירה. ואולם בצד הדגשת הקושי שבקיום המצוות מציע המפרש דרך להבנת טעמן – היות הזולת אחד מבני עמך. המחויבות ההדדית היא המכרעת, ואי-היכולת לשלוט ברגש הנקימה או הנטירה עלול להיות הרסני, כמבואר במטפורה שבדברי חז"ל (ירושלמי, נדרים ט, דף מא טור ג/ה"ד):

כתיב לא תקום ולא תטור את בני עמך. היך עביד? הוה מקטע קופד (=היה חותך בשר) ומחת סכינא לידו (=וירד סכינא לידו). תחזור ותמחי לדידה? (= התחזור ידו שנפצעה ותחתוך ידו שפצעה?) ואהבת לרעך כמוך ר' עקיבה אומר זהו כלל גדול בתורה.

חז"ל לימדונו שתוקף האיסור שברישא של הפסוק בא מהסיפא, מחיוב מצוות אהבת הרע, כדברי שד"ל: 'ואהבת לרעך כמוך' – כל שאר עברות שבין אדם לחברו הם נתעבות מצד עצמן חוץ מן הנקמה שהיא נראית כמשפט צדק, לפיכך אומר בה 'ואהבת לרעך כמוך', כמו שאתה לא תחפוץ שאחרים ינקמו ממך, **כן לא תקח נקמה מרעך, אע"פ שבדין היתה נקמתך**, וכן בכל ענין תאהב לרעך מה שתאהב לעצמך. לצד פירושים המסבירים את איסור הנקימה והנטירה כפעולה שלילית כלפי הזולת, יש הסברים הרואים באיסור דווקא את טובת הנוקם (רמב"ם, ספר המצוות, בתרגום הרב יוסף קאפח, מוסד הרב קוק, תשי"ח): כשהנפש מתעוררת להינקם מן המזיק לפי אופן הנזק הנקבע בדמיון, לא תחדל להתעורר עד אשר תעניש את המזיק לפי אופן הנזק הנקבע בדמיון, ורק כשתענישו תשוך (=תירגע) אותה התעוררות ותעדר אותה צורה מן הדמיון... והזהיר עליו, **לפי שאין התורה מביטה על מצב המתחרף בלבד, אלא הביטה גם על מצב המחרף, שהוזהר שלא יעורר נפשו לנקמה ולא ירגילנה לכעוס.**

ובהלכות דעות כותב הרמב"ם (ז, ז-ח):

הנוקם מחברו עובר ב'לא תעשה'... ואע"פ שאינו לוקה עליו, דעה רעה היא עד מאד. אלא ראוי לו לאדם להיות מעביר על מידותיו על כל דברי העולם, שהכל אצל המבינים דברי הבל והבאי ואינן כדאי לנקום עליהם... לפיכך הקפידה תורה על הנטירה עד שימחה העוון מלבו ולא יזכרנו כלל, וזו היא הדעה הנכונה שאפשר שיתקיים בה יישוב הארץ ומשאם ומתנם של בני-אדם זה עם זה. לדברי הרמב"ם, לבד מן הנזק שעלול להיגרם ממעשה הנקמה למי שנוקמים בו, יש חשש לנזק שייגרם לנפש הנוקם שמפנה מקום בלבו לשנאת חברו או לנטירת איבה לו, כדברי ה'חזקוני':

'לא תקום' – לפי שהחימה מכבשתך (=כובשת אותך)... לפיכך אמר הקב"ה: **תנצח האהבה שיש לך עמו את השנאה שיש לך עמו**, ומתוך כך יבא שלום בעולם.

לדבריו, הנוקם או הנוטר מכניס בלבו שנאה במקום שהיה מיועד לאהבה, כאותו כובש אכזר שנוטל בכוח נחלה שאינה שייכת לו. כיבוש זה עלול להיות הרסני, לכן יש למנוע אותו על-ידי שימוש ב'נשק האהבה'. תובנות אלה תואמות את דברי המשנה: "רבי יהושע אומר עין הרע ויצר הרע ושנאת הבריות מוציאים את האדם מן העולם" (אבות ב:יא). מסביר הברטנורא:

ושנאת הבריות – שנאת חנם. ורמב"ם פירש, שמואס חברת הבריות ואוהב לישיב יחידי. ואני שמעתי, אדם קשה שמביא עליו שנאת הבריות וגורם שהכל שונאים אותו.

נקימה ונטירה הן תוצאה של 'שנאת חנם' במובן שאין לייחס למעשה החוטא חשיבות מרובה, כדברי הרמב"ם בהלכות דעות המובאים לעיל: "שהכל אצל המבינים דברי הבל והבאי ואינן כדאי לנקום עליהם", ולכן הנוקם עלול להזיק לעצמו עד כדי 'הוצאתו מן העולם'.

התורה מצווה אותנו לא להסתפק בהימנעות מנקימה ונטירה אלא לחנך עצמנו לאהוב את הרע גם אם פגע בנו, ומכאן הצירוף בפסוק בין מצוות "לא תעשה" שבראשיתו ל"עשה" שבסופו, כדברי אברבנאל על אתר:

וכבר אמרו חכמי המידות שאהבה ושנאה אינה קנין והעדר, אבל הם שני הפכים כחום וקור שאפשר שיהיה ביניהם אמצעי, ויוכל האדם להיות משולל משניהם מאהבה ומשנאה יחד. ולכך אחרי אמרו 'לא תקום ולא תטור' אמר 'ואהבת לרעך כמוך'. כלומר אל תאמר בלבבך לא אקום ולא אטור וגם כן לא אוהב אותו אבל תאהב כמוך.

כך יפנה האדם מקום בלבו לאהבה ולא ייתן לשנאה לשכון בו.

לבד מן התועלת האישית שמפיק האדם הנמנע מנקימה יש תועלת לחברה – יישוב העולם, ואכן בעל

'ספר החינוך' מציין זאת כחלק משורשי המצווה:

ועוד נמצא במצווה זו תועלת רבה להשבית ריב להעביר המשטמות מלב בני-אדם, ובהיות שלום בין אנשים יעשה ה' שלום להם.

מכאן מובנת הדרישה מהיהודי שבתחילת היום יאמר "הריני מקבל עלי מצות עשה של 'ואהבת לרעך כמוך' ובסופו, לפני תרדמתו, יצהיר ב'קריאת שמע שעל המיטה': "רבש"ע הריני מוחל לכל מי שהכעיס והקניט אותי או שחטא כנגדי... ולא ייענש שום אדם בסיבתי"

יהי רצון שתקוים בנו תפילתו של בעל 'נועם אלימלך':

ותצילנו מקנאת איש מרעהו... אדרבה תן בלבנו שנראה כל אחד מעלות חברינו ולא חסרונם... ואל יעלה שום שנאה מאחד על חברו חלילה.

ד"ר יאיר ברקאי
ירושלים

הדף מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע